

Fórizs Sándor[✦]

Menekültek Jugoszláviában 1956. novemberben

DOI 10.17047/HADTUD.2019.30.1.42

1956. november végén Jugoszláviában mintegy 400 fő magyarországi menekült tartózkodott. A két ország kormánya egy vegyes bizottság létrehozása és működtetése útján készítette elő és intézte helyzetük rendezését. A publikáció a Magyar Nemzeti Levéltár dokumentumai alapján dolgozza fel a kapcsolódó információkat. Bemutatásra kerülnek az ekkor keletkezett okmányok, jegyzőkönyv, a hazatérők névjegyzékének fontosabb adatai, a visszajuttatott katonai felszerelés, és a személyek/anyagok átadására-átvételére kiadott határőrségi intézkedések. Megismerhetünk néhány részletet a menekülések időpontjáról, okairól, a menekültek által magukkal vitt katonai felszerelésekről.

KULCSSZAVAK: menekült, menekült tábor, vegyesbizottság, átadás az államhatáron, átkelőhely, határőrség, kerület parancsnokság

Refugees in Yugoslavia in November 1956

At the end of November 1956 there were about 400 refugees in Yugoslavia, who had left Hungary. The governments of the two countries concerned set up and ran a joint committee to prepare and manage the settlement of their status. This paper elaborates on the related information based on the material found in the National Archives of Hungary. It presents the documents and minutes compiled at that time, the main data of the list of those who returned later, the returned military equipment, and the measures ordered to be taken by the Hungarian Border Guard concerning the handover of documents and the transfer of persons. It also points out some details of the dates of and reasons for the people fleeing, and about the military equipment they took with them.

KEYWORDS: *refugee, refugee camp, joint committee, transfer at the state border, border crossing point, Border Guard, District Headquarters*

Bevezetés

1956. november végén mintegy 400 fő magyarországi menekült tartózkodott Jugoszláviában az ottani kormány által fenntartott öt menekülttáborban. Ez a szám össze sem hasonlítható a nyugati államhatáron Ausztriába menekült százezres tömeggel.

✦ Nemzeti Közszolgálati Egyetem – National University of Public Service;
e-mail: forizs.sandor@uni-nke.hu; ORCID: 0000-0001-6019-3295

A körülményekhez képest kimondottan alacsony létszám különböző okokkal magyarázható. Ebben szerepet játszhat a jugoszláv állam szocialista berendezkedése, hiszen a külföldre indulók kapitalista orientációt kerestek, valamint az is, hogy a déli államhatár mellett kevesebb volt a nagyváros, melyek jó kiindulási pontként szolgáltak a határátlépéshez. A határ magyar oldalán a határőrizet sem omlott össze olyan mértékben, mint az osztrák irányban, ahol a nagy átkelőhelyeket (például Hegyeshalmot) megszállták a fegyveres felkelők. A nyugati sajtó és a rádióadások szintén az osztrák utat javasolták, biztatva az embereket a menekülésre.

A jugoszláv kormány már az '56-os év elejétől mindent elkövetett, hogy az akkori magyar vezetéssel javítsa kapcsolatait, feloldva a korábbi feszült viszonyokat. Ezt az irányvonalat követve javasolta a novemberben létrejött új magyar politikai vezetésnek egy vegyes bizottság felállítását és a menekültek helyzetének gyors rendezését. Nyilvánvalóan szabadulni akartak az ugyan nem jelentős számú, anyagilag különösebb gondot nem okozható, de mégis politikai terhet jelentő menekültektől, mégpedig olyan módon, hogy az a nyugati országoknak és a szomszédos ország vezetésének egyaránt megfeleljen. Azok a menekültek, akik kimondottan ellenezték a szocialista rendszert, Jugoszláviában, a szocializmus egyik sajátos változatú országában természetesen nem lehettek szívesen látott vendégek. Mindezeket bonyolította, hogy Jugoszlávia aláírta a genfi menekültügyi egyezményt, és annak szellemében kívánt eljárni. Számukra tehát az volt az optimális megoldás, ha a menekültek – azok kivételével, akik jugoszláviai rokonaiknál szerettek volna letelepedni – hazatérnek, vagy rövid időn belül nyugatra távoznak.

A személyek helyzetének rendezése mellett felmerült azon javak (fegyverek, járművek, egyenruha, egyéb katonai felszerelés stb.) visszajuttatásának kérdése, amelyek a magyar állam tulajdonát képezték, és a menekülők magukkal vitték a határon túlra.

Az új magyar kormány is érdekelt volt a feszültség gyors rendezésében, hogy elmondhassa az ENSZ előtt, legalább az egyik szomszédal megoldotta a menekült-problémákat.

A kialakult helyzet rendezésére a jugoszláv fél javaslatára létrehoztak egy testületet „a jugoszláviai menekültek, illetve a Jugoszláviába került hadianyagok átvétele céljából” „Magyar–jugoszláv vegyes bizottság” néven. A bizottság neve a dokumentumokban több változatban is szerepel, feltehetően attól függően, mikor és kinek készítették az adott írást. Így olvashatunk „a Jugoszláviába került hadianyagok” vagy „a Jugoszláviába hurcolt hadianyagok” fogalmazást is. A vegyes bizottság 1956. november 22-től 29-ig folytatott tárgyalásokat Belgrádban és Zágrábban. A tárgyalások eredményeiről jegyzőkönyvet írtak alá november 29-én. A bizottság jugoszláv tagozatának (jugoszláv felének) munkájában négy fő, a magyar tagozatban három fő tevékenykedett. A magyar küldöttség tagjai voltak: Mányik Pál a küldöttség elnöke, dr. Terék Elemér alezredes és Barity Miklós követségi titkár. Az okmányokból nem tűnik ki, hogy az alezredes milyen fegyveres szervhez tartozott. A kinti tárgyalásokat a Magyar Külügyminisztérium szervezte. A dokumentumok keletkezésének idején (1956. december 5.) dr. Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettes a fegyveres erők minisztere, a további tevékenység intézése részben az ő illetékességi területéhez tartozott.

A Magyar Nemzeti Levéltár iratgyűjtője¹ tartalmaz a témához kapcsolódó kilenc okmányt egy levéltári nyilvántartási szám alatt. A dossziében található adatok, információk nem jellemzőek a nyugati államhatáron az azonos időben kialakult viszonyokra. Sok szempontból eltérnek attól, ezért különösen érdemes megismerni az itteni sajátosságokat. A menekülési hullám kialakulását nagyban elősegítette, hogy az aknamezővel kombinált műszaki akadályrendszert a déli és a nyugati államhatáron 1956. szeptemberre megszüntették.²

Kísérő levél

A határőrségi tevékenységet ebben az ügyben a fegyveres erők miniszterének a határőrség parancsnokához küldött december 5-i keltezésű levele (értsd parancsa) indította el. Csatolta részére másolatban a Külügyminisztérium hozzá írt levelét és a vegyes bizottság jugoszláviai munkájáról készült jelentést: „megküldöm azzal, hogy saját területén a levélben és a jelentésben foglalt intézkedéseket azonnal tegye meg”³ – szól a miniszteri utasítás. (Érdekesség a Kossuth-címeres bélyegzőlenyomat az aláírásnál, még nem tértek vissza a népköztársasági címer használatához.)

Tollal a lap alján az alábbi feljegyzés áll: „Visszaérkeztek 7-én és 9-én összesen 141 fő + külön 18 fő.” Erre a 18 főre a kiskunhalasi határőr kerületparancsnoknak szóló utasításnál kívánok reagálni.

A Külügyminisztérium levele⁴

Sebes István külügyminiszter-helyettes december 3-i dátummal közvetlenül a fegyveres erők miniszterének címezte levelét. Röviden összefoglalja a kiküldött bizottság tevékenységének eredményeit, és néhány javaslattal él a további teendők lebonyolításával kapcsolatban. Egyben megküldi a magyar tagozat elnökének jelentését és a tárgyalásokról készült jegyzőkönyvet.

Már a bizottság neve is kifejezi, milyen fontos volt a kormánynak legalább a kimenekült személyek egy részének hazatérése. Az itt szereplő névváltozatban a grémium „a Magyarországról Jugoszláviába menekült magyar személyek, illetve a Jugoszláviába hurcolt hadianyagok átvétele céljából létrehozott magyar-jugoszláv vegyes bizottság” nevet viselte.

A Külügyminisztérium írásában kéri a minisztert az anyagok és személyek átvételének megszervezésére, ami december 7-én és 9-én történhet a másik féllel folytatott

1 Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban MNL) HOP XIX-B-10 17. sz. doboz 1956. év VI/1-7. Tárgykör 88. Folyószám. Az iratanyagok felsorolása a tanulmány végén, a Hivatkozások jegyzékében szerepel.

2 A témában lásd Sallai János többnyelvű könyvét: Sallai János: Egy idejét múlt korszak lenyomata = Abdruck einer versunkenen Epoche = An impression of a bygone era: a vasfüggöny története = Geschichte des Eisernen Vorhangs = the history of the iron curtain. Budapest, Hanns Seidel Alapítvány, 2012. p. 333.

3 Dr. Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettes, a fegyveres erők miniszterének levele.

4 A Külügyminisztérium levele. „Tárgy: Jugoszláviába menekült magyarok hazatérésével kapcsolatos tárgyalások.” Eredeti nyilvántartási száma: „007863/szig. titk”.

megbeszélés alapján. Javasolja, hogy szervezzenek 3–3 tagú bizottságot „a röszei és murakereszturi átvevőhelyre, hogy a határőr- és honvédségi személyeknek egységükhöz való bevonulását, ill. leszerelését biztosítsák, és ellássák őket közlekedési eszközzel, ill. kellő számú menetlevéllel”.⁵

A bizottságok felállítását az alábbiak szerint tartja optimálisnak: „röszei átvevőhelyre küldendő fogadóbizottságban vegyen részt a határőr parancsnokság, valamint a szegedi kieg.⁶ parancsnokság egy-egy tisztje, a murakereszturi átvevőhelyre küldendő bizottságban pedig a HM és a lenti-i egység egy-egy tisztje. A bizottságok harmadik tagjául javasoljuk kijelölni a katonai főügyészség egy-egy tisztjét.”⁷

Egy bekezdésben rendkívül lényeges kérdésre hívja fel a miniszter (miniszterelnök-helyettes) figyelmét: a hazatérők bántatlanságot élveznek. Részben a bizottság kinti ígéretei miatt. Másrészt a rádióban Magyarországon ismételtlen beolvasták a katonáknak, határőröknek, rendőröknek szóló felhívást, hogy beosztási helyeikre térjenek vissza és vegyék fel a szolgálatot. A jugoszláv tárgyaló fél szintén ebben az értelemben járult hozzá az érintettek átadásához. „Javasoljuk figyelembe venni, hogy a vegyes bizottság magyar tagozata biztosította a kimenekült katonai személyeket arról, hogy a hazatérőket úgy fogják tekinteni, mint akik eleget tettek Miniszterelnök-helyettes Elvtárs jelentkezésére felszólító parancsának, tehát felelősségre vonni őket nem fogják.”⁸

Írásos jelentés a vegyes bizottság munkájáról⁹

A másolatban megküldött okmány háromoldalas, december 1-jei dátumozással. Aláírták: „Mányik Pál s. k. a küldöttség elnöke és a küldöttség tagjai: Dr. Terék Elemér s. k. alezredes, Barity Miklós s. k. köv. titkár.”¹⁰

A jelentés szerint a munkacsoport felállítása jugoszláv kezdeményezés volt. „A jugoszláv kormány javaslatára megalakult vegyes bizottság 1956. november 22-től 29-ig folytatott tárgyalásokat Belgrádban és Zágrábban.” A tárgyalások eredményeiről jegyzőkönyvet írtak alá november 29-én.

„A jugoszláv fél tájékoztatta a magyar tárgyaló felet arról, hogy az ismeretes események következtében [a jelentés készítője láthatólag nem tudja, miként minősítse a magyarországi eseményeket – F. S.] november első napjaiban mintegy 400 személy keresett menedéket Jugoszláviában, akiknek ügyében a jugoszláv kormány az ENSZ alapelveinek, továbbá a menekültek önrendelkezésének megfelelően kíván eljárni.”¹¹

A vegyes bizottság által összeállított névjegyzékben 141 hazatérni kívánó személy adatai szerepeltek. A megállapodás szerint őket részben a 1956. december 7-én

5 Uo.

6 Kiegészítő parancsnokság.

7 A Külügyminisztérium levele. „Tárgy: Jugoszláviába menekült magyarok hazatérésével kapcsolatos tárgyalások.” Eredeti nyilvántartási száma: „007863/szig. titk”.

8 Uo.

9 „Jelentés a Magyarországról Jugoszláviába menekült magyar személyek, illetve a Jugoszláviába hurcolt hadianyagok átvétele céljából létrehozott vegyes bizottság munkájáról.”

10 Uo.

11 Uo.

a Horgos–röszei határátkelőhelyen, másik részüket december 9-én a Kotoribamurakeresztúri határátkelőhelyen fogják a magyar szervek a jugoszláv hatóságoktól átvenni. Megállapodás történt, hogy ugyanekkor a jugoszláv szervek átadják a főként honvéd személyek által Jugoszláviába vitt és a Magyar Népköztársaság tulajdonát képező honvédségi felszereléseket.

„Nem hivatalos megállapodás történt arra nézve, hogy a hazatérni nem kívánó személyekről is adnak egy névjegyzéket. (E névjegyzék használhatóságát eleve aggályossá teszi az, hogy a nevek és adatok minden valószínűség szerint nagyrészt hamisak.)” – jegyzi meg a jelentés készítője.

„A vegyes bizottság tagjai albizottságokra oszolva meglátogatták ezeket a táborokat, ahol a bizottság magyar tagjai a menekültekkel egyenkénti, illetőleg kiscsoportonkénti beszélgetéseket folytattak. Ennek során tájékoztatták a menekülteket a magyarországi helyzetről és a magyar kormány álláspontjáról a forradalmi eseményekben részt vett személyek bántatlanságára vonatkozóan, valamint arról, hogy a határátlépésért felelősségre vonás nem történik.” A határátlépésen ebben az esetben a Magyarországról történt kiszökést kell értenünk.

A bizottság magyar tagjai november végén folytattak tárgyalásokat a jugoszláv kormány képviselőivel. Ekkor, feltételezem, nem tudhatták, hogy december 1-jével megjelenik a külföldre menekülteknek amnesztiát biztosító törvényerejű rendelet.¹²

A hazatérő 141 személy túlnyomó többsége, 121 fő, a családtagokat is beleértve, honvédségi egyén, illetőleg az Államvédelmi Hatósághoz tartozó tiszt volt, a többi civil. Mindössze 7 katona, közöttük 2 tiszt, nem kívánt hazatérni.

Elgondolkodtató a kiszököttek megítélése: *„A menekültek és hazatérni nem kívánók között akadnak reakciós és fasiszta beállítottságú egyének, kalandvágyók. Többen ezt az alkalmat ragadták meg, hogy külföldre kerüljenek. Néhányan jugoszláv rokonaiknál kívánnak maradni. Jórészüik azonban munkás, sok bányász, illetve diák, túlnyomóan fiatalok. Sokan közülük, mint nemzetőrök is részt vettek a forradalmi eseményekben, és ezért félnek a felelősségre vonástól.”*

A hazatéréssel szemben különösen ellenséges légkör alakult ki a melencei táborban, valamint Eszéken. Előbbi helyről 5 fő, utóbbiról egyetlen hazatérő sem jelentkezett.

Nem kevés higgadtságra volt szükség egyes kényes kérdések megjelenítésére: *„A legfőbb indok, amiért Magyarországra nem kívánnak hazatérni az, hogy nem bíznak az ismertett biztositókban, félnek attól, hogy deportálni fogják őket a Szovjetunióba.”*

„Nagy izgalmat okozott közöttük a Nagy Imre ügy, ami sok hazatérő szándékú személyt meggondolásra késztetett, mert megerősítette deportálástól való félelmüket.”¹³

„A közfelfogás a menekültek között az, hogy Magyarországon a forradalmat leverték, az ország szovjet megszállás alatt van, a Kádár-kormány a nép akaratával szemben ténykedik, és nem nevezhető független kormánynak.”

A maradók egy része úgy nyilatkozott, hogy kívár, és később dönti el, mit tegyen. Erre számítanak a jugoszláv hatóságok is, és úgy vélik, sokat jelentene, ha a hazatérők később levélben értesítenék a maradókat, nem esett bántódásuk.

12 Az 1956. évi 27. tvr. az 1956. évi október hó 23. napját követőleg külföldre távozott személyek közkegyelemben részesítéséről (dec. 1.).

13 „Jelentés a Magyarországról Jugoszláviába menekült magyar személyek, illetve a Jugoszláviába hurcolt hadianyagok átvétele céljából létrehozott vegyes bizottság munkájáról.”

„A jugoszláv tárgyaló fél közölte a magyar küldöttséggel, hogy a visszatérni nem kívánó személyeknek a jugoszláv kormány menedékjogot biztosít, illetve nem fogja akadályozni más külföldi országokba való távozásukat.”

Érdekes kitétel, hogy a jugoszláv fél: „kijelentette azt is, hogy amennyiben a kint maradt személyek közül a magyar kormány egyeseket különböző bűncselekmények elkövetése miatt a fennálló nemzetközi szokásoknak megfelelően ki kíván kérni a hatóságoktól, ettől a jugoszláv kormány nem fog elzárkózni.”

A tapasztalatok szerint a jugoszlávok a menekülteknek jó elhelyezést biztosítottak, jó ellátást, nyári fürdő-, illetve üdülőhelyeken. Minden táborban rendszeresen hallgatták a rádióadásokat, azon kívül megkapták az újvidéki (Novi Sad) Magyar Szó című újságot.

A jugoszlávok igyekeztek rábeszélni a menekülteket a hazatérésre. A bizottság magyar tagjainak minden segítséget megadtak az érintkezés és adatfelvétel terén. Magukra vállalták a jegyzőkönyvben a személyek és felszerelések államhatárig történő szállítási költségeit is.

Végül a jelentésben „Javaslatok” szerepelnek, közülük kettőt emelek ki.

Az esetleges vizsgálati őrizet egyes személyek esetében a lehető legrövidebb leírással, tekintettel a nyújtott biztosítékokra.

A sajtó és a rádió megnyugtató nyilatkozatokat tegyen közzé.

1956 novemberében lejárt a legidősebb sorkatonai korosztály szolgálati ideje. Az 1953. novemberben bevonultak szolgálati ideje 1956. november elején ért véget. Éppen akkor, amikor az új kormánynak a legnagyobb szüksége volt a határőrökre. A hazatérők közül ezt a korosztályt azonnal le kellett szerelni.

Jegyzőkönyv

A vegyes bizottság keretében folytatott tárgyalások eredményeit jegyzőkönyvben foglalták össze, másolata megtalálható a levéltári iratgyűjtőben. Az írás hivatalos megnevezése: „Jegyzőkönyv. Készült Belgrádban, 1956. november hó 29-én a Magyar Népköztársaság és a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság kormányküldöttségeinek ülésein hozott határozatok alapján, a Magyar Népköztársaságból menekült magyar személyek visszatelepítése, valamint a menekültek által Jugoszláviába hozott, a Magyar Népköztársaság tulajdonát képező anyagok visszaadása tárgyában.”¹⁴

A két és féloldalas okmány lényegében nem tartalmaz újabb információkat, mint amelyek már a bizottság magyar tagozata jelentésében is megtalálhatók. Mindenesetre megtudhatjuk, hogy a részt vevő felek kicserélték a tárgyalás lefolytatására vonatkozó meghatalmazásokat. A jugoszláv fél a megbeszélések kezdetekor „kifejtette azon szándékát, hogy a magyar menekültek kérdésének megoldásánál az ENSZ alapelveiből és menekültek jövedelmüket illető önrendelkezésének alapelveiből indul ki”,¹⁵ majd tájékoztatták a magyar felet a náluk lévő személyek, dolgok adatairól.

14 Jegyzőkönyv. MNL HOP XIX-B-10 17. sz. doboz 1956 év VI/1-7. Tárgykor 88. Folyószám.

15 Uo.

Rögzítették az átadás helyét és idejét. A később hazatérni szándékozók ügyét az állandó határügyi vegyes bizottságok rendezési körébe utalták. Ezen bizottságok vezetői általában a határőrkerületek parancsnokai voltak.

Rögzítették, hogy az átadás-átvételtől jegyzőkönyvek készülnek. Mivel 1956. októbert megelőzően sem volt ritka személyek mindkét irányú kiadása, korábban is általános szokás volt az államhatáron történő átadásról-átvételtől kétnyelvű jegyzőkönyvet készíteni.

„A jelen jegyzőkönyv a két kormány jóváhagyása után a jegyzéköváltás napján lép jogilag érvénybe.”¹⁶ Ez nyilvánvalóan megtörténhetett, hiszen az átadás lezajlott, bár kapcsolódó dokumentum a dossziében nem található.

A hazatérő menekültek névjegyzéke

A hazatérésre jelentkezett személyek adatait egy fejrész és dátum nélküli lista tartalmazza, 141 név található rajta. A kint maradtokról, ekkor körülbelül 250 fő körül, nem rendelkezünk információval, csak annyiban, amit a bizottság jelentése említ. A visszajöttek nem reprezentálják a másik csoportot, ezt az adataikból gyorsan meg lehet állapítani. Itt főleg katonák és a tisztek, illetve a hozzátartozóik szerepelnek, míg a maradók között csak 7 katona volt.

A névjegyzék rubrikáiban megtalálható adatok: név, anyja neve, rendfokozata amennyiben katona volt és a bevallott szolgálati helye, beosztása; hol és melyik napon jött át Jugoszláviába, néha még az óra is szerepel, valamint a határátkelőhely megnevezése; a magával hozott katonai felszerelés leírása.

Feltűnő, hogy egyes polgári személyeknél beírták, milyen fegyvert hozott magával. A hazatérő 20 fő civil közül 8 egyén fegyveresen érkezett Jugoszláviába, és néhányuk részben katonai vagy rendőr kabátot viselt.

A menekülési időpont alapján az érkezők két részre oszlottak, két hullámban érkeztek. Az első október 31. és november 4. között. Ők a határőr és karhatalmi tisztek, valamint néhányuk hozzátartozója, akik a fegyveres felkelés hatására, nyilvánvalóan megtorlástól félve hagyták el az országot. Ez a félelem nem volt alaptalan. Különösen a katonatanácsok megalakulását követően, melyre Janza Károly¹⁷ altábornagy, honvédelmi miniszter parancsa alapján került sor, következett be vezetőik és beosztott tisztek erőszakos üldözése. Két kerület parancsnokát (Balassagyarmat, Miskolc) fegyverrel kényszerítették ki a laktanyából.¹⁸ A jegyzéken szereplő időpontokból látszik, hogy az első hullámban többnyire csoportosan, gépkocsival érkeztek. Ennél a hullámnál általában nem volt fegyver, legfeljebb pisztoly. A nagykanizsai határőrkerület vezetésének egy része személygépkocsival és teherautóval október 31-én 01.30-kor lépte át az államhatárt Tornyiszentmiklóson, az átkelőhelyen. A kerület

16 Uo.

17 Sallai János: 1956 viharában – Janza Károly altábornagy. In: Csurgai, Horváth József (szerk.): 1956: a szabadság narratívái: Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017.

18 A kérdésről lásd részletesebben: Fórizs Sándor: Katonatanácsok a határőrségnél 1956-ban. *Hadtudomány*, 29. évfolyam (2019), 1–2. szám, pp. 96–111.

parancsnoka, felesége és két gyermeke; a politikai osztály vezetője, felesége, két gyerekük; a felderítő alosztály vezetője, felesége, két gyerekük; az elhárító alosztályvezető, felesége, két gyereke, anyósa; az elhelyezési alosztályról egy tiszt; a murakeresztúri forgalomellenőrző pont parancsnoka. Nagykanizsáról a Magyar Dolgozók Pártja városi párttitkára és a letenyei járási párttitkár.

Szegedről karhatalmista tisztak menekültek el. Beosztásuk mutatja, nem véletlenül tartották veszélyeztetve magukat. A belső elhárító osztályról 2 fő, egyikük osztályvezető; hírszerző alosztályról; a belső karhatalom szegedi tiszthelyettes iskolájáról; egy személyügyi; egy vizsgálati osztályvezető; operatív beosztottak képezték ezt a csoportot. 10 másik karhatalmista tiszt Szegedről, kettő feleséggel október 31-én, karhatalmista tiszthelyettes feleséggel, két gyerekkel. Az együtt menekülés látszik, a gépkocsi minden névnel macskakörmözve van a névjegyzéken.

Nagykanizsáról a „Honv. Pf. 7314” alakulattól a DISZ titkár, a vegyi főnök, az üteg politikai helyettes, a párttitkár, a hadművelleti tiszt, összesen 7 fő honvédtiszt érkezett.

A második menekülési hullám tagjai november 4. és 16. között hagyták el az országot. Többnyire civilek, sorkatonák voltak és két tiszt a Lenti „Pf. 7756” alakulattól.

A hazatért menekültek megoszlása a névjegyzék alapján az alábbi:

- határőr tiszt 6 fő, feleség 5 fő, gyermek 8 fő, anyós, összesen 20 fő;
- a belső karhatalomhoz tartozók, tiszt 17 fő, tiszthelyettes 1 fő, feleség 4 fő, gyermek 3 fő, összesen 25 fő;
- polgári személy 20 fő;
- honvédtiszt 9 fő, egy feleség és egy gyermek, összesen 11 fő;
- honvéd sorkatona 65 fő.
- Feltűnő, hogy a hazatértek között nem található határőr sorkatona.

Lista az átadott anyagokról

Két lista áll a rendelkezésünkre a jugoszlávok által Röszkén, illetve Murakeresztúron átadott anyagokról. Részletesen összeállított kimutatások, minden apró-cseprő tárgy, például gázálc, kulacs, híradó alkatrészek, műszaki eszközök stb. feltüntetésével. Az általam jelentősebbnek tekintett dolgok: géppisztoly 69 db, pisztoly 17 db, puska 34 db, távcsőves puska 2 db, golyószóró 6 db, kézigránát 3229 db, lőszer a különböző fegyverekhez 389 429 db, személygépkocsi 3 db, tehergépkocsi 6 db, 56 és 57 milliméteres gránát 510 db.

Feladat a kerületparancsnokok részére

Ezzel a megnevezéssel két egylapos írást tartalmaz az iratgyűjtő: „Feladat a kerületparancsnok részére (Kiskunhalas)”, illetve „Feladat a kerületparancsnok részére (Nagykanizsa)” címmel.

Szemmel láthatóan mindkettő piszkos, tervezési példány, fejrész nélkül. A halasi változatot grafitceruzával javították, egyes pontokat kihúztak, újabbakat beleírtak. Mindkettőn december 6-ai dátum szerepel. Ideiglenes jellegük ellenére érdemes elolvasni, különleges információk szerepelnek bennük.

Elgondolkodtató, hogy a Nagykanizsáról menekült határőröket és családtagjait Röszkén vették át, feltehetően nem akarták, hogy a városba visszatérjenek.

A következő megjegyzéseket érdemes kiemelni. *„Külön jegyzőkönyvet készítsen további 18 fő átvételéről, akiket a jugoszláv népköztársaság ünnepe alkalmából amnesztiában részesítve, visszaadnak a jugoszláv szervek.”*¹⁹ Ez grafittal, kézzel írva az egyébként írógéppel készített okmányon.

„4.) Közölje a Nagykanizsaiakkal (20 fő), hogy Nagykanizsára ne menjenek, ott a hangulat rájuk nézve veszélyes. Bútoraik a régi lakásuk egyik szobájában lepecsételve állnak, a lakás ki van adva. Nagy-ék bútorait elszállították Válra. Lakásuk szintén kiadva.”

*5.) „Családtagjaiknak a rokonoknál történt elhelyezése után a hat kanizsai tiszt jelentkezők Budapesten a Hőr. Pság-on.”*²⁰

A tisztek további sorsáról nincs információ. A nagykanizsai kerület parancsnoka Csillag József államvédelmi őrnagy az 1956-os évben változatos pályát futott be, az év elején még a határőrség parancsnokságán, Budapesten volt a szolgálati osztály vezetője. Ezt követően lett márciusban a kerület parancsnoka, mely magas beosztásnak számított, hiszen összesen csak 11 kerülete volt a határőrségnek. Október 31-én menekült Jugoszláviába. Decemberben már a kerületnél a korábbi törzsfőnök a parancsnok, tehát a régi vezetőt leváltották.

Közvetlenül hazatérésük előtt még nem dőlhetett el a további sorsuk. Erre utal az anyagban a „le vannak szerelve” megjegyzés, melyet utólag ceruzával kihúztak.

A 18 fő személyről, akiket a jugoszláv hatóság külön adott át Röszkén, és a határőrkerületnek jegyzőkönyvet kellett róluk készíteni, nem szerepel információ az iratgyűjtőben. Kiletükhöz egyik kapaszkodó az a megállapítás, hogy amnesztiában részesültek Jugoszláviában. A két ország ebben az időben kezd felülemelkedni mindazokon a sérelmeken, melyek 1941–1953 között felhalmozódtak. Talán ez az esemény is ezt az enyhülést jelzi. Rendelkezünk a halasi kerületparancsnok országos törzsfőnökhöz felterjesztett jelentésével 1956. szeptember 10-i dátummal. Az írásban egy, a jugoszláv szervekkel folytatott helyi vegyes bizottsági ülésen elhangzottakról tájékoztat.

*1956 „május hónapban ... a jugoszláv hatóságok 18-főt adtak át, köztük olyanokat is, akik mint ügynökök lettek kiküldve a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság területére. Május hónapban kerületünk szakaszán a jugoszláv szerveknek 9-fő átszökött személy lett visszaadva”.*²¹

*„Közölték a tárgyaláson, hogy szeretnék visszakapni Ursák Istvánt /:szül.: 1919. 4. 29. Szabadka:/, aki 1951-ben jött át, és tudomásuk szerint le van zárva. Továbbá Nagy László volt zentai lakost, aki 1953 év végén jött át, 1954-évből írt levelet feleségének a fogházból. Címe: Budapest, B.V.-volt.”*²²

„Amennyiben a jugoszláv szervek által kért 2-fő átadása megtörténne, úgy a mi részünkről is volnának olyan személyek, akik visszaadását kérnénk, így Csapó Béla /:1923. Bácskiskimonostor:/ volt jánosalmi lakost, akit 1953. április 11-én feladatának végrehajtása közben

19 Feladat a kerületparancsnok részére (Kiskunhalas).

20 Uo.

21 MNL HOP XIX-B-10 17. sz. doboz 1956 év VI/1-7. Tárgykör 86. Folyószám. „Tárgy: Jugoszláv szervek felvetése.”

22 Uo.

a jugoszláv szervek elfogtak, és 14-évi börtönbüntetést kapott. Nevezett felesége munkaképtelen, egy 3 éves gyermeke van, általunk havonta részesül anyagi támogatásban.”²³

A leírtakból az is kitűnik, hogy a menekültek ügyei rendezéséhez egy összetett vezetés-irányítási rendszernek kellett működnie. Ehhez a munkacsoporthoz tartoztak jelen esetben a Külügyminisztérium, a miniszterelnök-helyettes, a Fegyveres Erők Minisztériuma, az akkor ehhez a minisztériumhoz külön-külön kapcsolódó határőrség és honvédség, a legfőbb ügyészség.

Záró gondolatok

A publikációban bemutatott események messzemenően nem jellemezték az 1956–1957-es években kialakult országos nagy menekülthullámot. Jugoszlávia egyébként is másodlagos irány volt, szerepe csak 1957. márciustól növekedett meg, amikor a nyugati államhatár relatíve szilárdan lezárásra került. Ekkor a nyár végéig délre toldott a menekülők mozgása, és az ország politikai vezetése erőteljesen követelte a határőrségtől ennek az új hullámnak a megállítását. A kezdeti fél sikertelenség a határsértések megakadályozása terén, esetleg hozzájárult az országos parancsnok leváltásához az év közepén, pedig ő volt mondhatni az egyetlen országos vezető, aki az 1956-os év fergeteges eseményeit beosztásában a következő évig túlélte, és 1956. novemberben nem váltották le.²⁴ Az eredménytelenség a déli határőrizet gyors megszilárdítása terén nyilvánvalóan nem a személyén múlt, sokkal inkább több, tőle független, a határőrség tevékenységét fékező tényezőkön – de ez egy másik történet.

Tanulságosnak látom Jugoszlávia politikájának kettősségét, melynek keretében mind a genfi menekültügyi egyezményben vállalt kötelezettségeinek meg kívánt felelni, mind a jószomszédi viszonyt is fenn kívánta tartani az új magyar kormánnyal. Ezzel magyarázható, hogy a fentebb bemutatott hazatérés megszervezéséhez teljesen hozzájárult, viszont az 1957-es évben továbbra is menedéket biztosított a kiszökött személyeknek.

HIVATKOZÁSOK

MNL HOP XIX-B-10 17. sz. doboz 1956. év VI/1-7. Tárgykör 88. Folyószám.

- 1) Dr. Münnich Ferenc miniszterelnök-helyettes, a fegyveres erők minisztere kísérő levele a határőrség országos parancsnokának.
- 2) Sebes István külügyminiszter-helyettes levele a fegyveres erők minisztere részére. Eredeti nyilvántartási száma: „Szám: 007863/ szig.titk.”
- 3) „Tárgy: Jugoszláviába menekült magyarok hazatérésével kapcsolatos tárgyalások.”
- 4) Írásos jelentés. „Jelentés a Magyarországról Jugoszláviába menekült magyar személyek, illetve a Jugoszláviába hurcolt hadianyagok átvétele céljából létrehozott vegyes bizottság munkájáról.”
- 5) Jegyzőkönyv a vegyes bizottság munkájáról.

²³ Uo.

²⁴ Szalva János államvédelmi ezredes, aki 1956. 02. 27–08. 01. között a BM Határőrség és Belső Karhatalom törzsfőnöke, ezt követően a BM Határőrség parancsnoka volt. Őt Gyurkó Lajos vezérőrnagy váltotta a honvédségtől 1957. augusztusban.

- 6) Névjegyzék a hazatérőkről.
 1. sz. lista a Murakeresztúron jugoszlávok által átadott anyagokról.
 2. sz. lista a Röszkén jugoszlávok által átadott anyagokról.
- 7) Feladat a kerületparancsnok részére. /Kiskunhalas/.
Feladat a kerületparancsnok részére. /Nagykanizsa/.

MNL HOP XIX-B-10 17. sz. doboz 1956 év VI/1-7. Tárgykör 86. Folyószám.
„Tárgy: Jugoszláv szervek felvetése.”

Az 1956. évi 27. tvr. az 1956 évi október hó 23. napját követőleg külföldre távozott személyek közkegyelmenben részesítéséről. (dec. 1.)

FELHASZNÁLT IRODALOM

Fórizs Sándor: Katonatanácsok a határőrségnél 1956-ban. *Hadtudomány*, 29. évfolyam (2019), 1–2. szám, pp. 96–111.

Sallai János: Egy idejét múlt korszak lenyomata = Abdruck einer versunkenen Epoche = An impression of a bygone era: a vasfüggöny története = Geschichte des Eisernen Vorhangs = the history of the iron curtain. Budapest, Hanns Seidel Alapítvány, 2012. 333 p.

Sallai János: 1956 viharában – Janza Károly altábornagy.

In: Csurgai, Horváth József (szerk.): 1956: a szabadság narratívái: Tanulmányok az 1956. évi forradalom és szabadságharc 60. évfordulóján. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2017.